

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/124/114-118>

Ələddin Hüseynov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
magistrant

<https://orcid.org/0009-0003-8466-4970>

eledinhuseynov2003@gmail.com

Qeyri-neft sənayesinin regionlarda inkişafı: İmkanlar və məhdudiyyətlər

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan regionlarında “Holland sindromu”nun gələcəkdə yaradacağı böhranlar, buna istinadən qeyri-neft sənayesinin inkişaf istiqamətləri, potensial olaraq aktual və gələcəkdə məhdudiyyətlərlə üzləşə biləcək istiqamətlər təhlil olunur. Diversifikasiya siyasətinin qiymətləndirmə sistemlərinin iqtisadi strukturundakı fəaliyyətlərə, regional sənaye inkişafına təsirinin fundamental qiymətləndirilməsi və sənaye zonalarının diversifikasiyası üçün mövcud imkanların araşdırılması, yəni təbii resurslardan səmərəli istifadə, logistika və nəqliyyat infrastrukturalarının genişləndirilməsi, sənaye parklarının yaradılması, insan kapitalının düzgün yönləndirilməsi və dövlət dəstək mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi araşdırılır. Eyni zamanda, bölgələrdə qeyri-neft sənayesinin inkişafının qarşısını alan və ya yavaşladan məhdudiyyətlər – infrastrukturun aşağı və ya systemsiz inkişafı, investisiya mühitində regional fərqlər, innovasiya potensialının yanlış yönləndirilməsi, ixtisaslı kadrların az olması və mövcud kadrlarından yanlış istifadə, məhdud texnoloji innovasiya kimi ünsürlər müəyyən edilir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, qeyri-neft sənayesinin regionlar üzrə balanslı inkişafı üçün kompleks dövlət siyasəti, özəl sektorun fəallaşdırılması, dövlət–özəl ortaqlığı və innovativ yanaşmaların tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Digər dövlətlərin təcrübələrinin regiona uyğunlaşdırılmasında fayda və risklərinin təxmin olunaraq daha effektiv tətbiq olunması yollarının əhəmiyyəti qeyd olunur. Məqalədə regionların sənaye potensialının aşkarlanması, düzgün bölüşdürülməsi, gələcək innovasiya planlarının mərhələli və davamlılıq prinsipi əsasında reallaşması üçün strateji prioritetlər və tövsiyələr yer alır.

Açar sözlər: qeyri-neft sənayesi, regional inkişaf, iqtisadi diversifikasiya, sənaye parkları, insan kapitalı, innovasiya, investisiya mühiti, infrastruktur, sənaye potensialı, iqtisadi siyasət

Aladdin Huseynov

The Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan

Master's student

<https://orcid.org/0009-0003-8466-4970>

eledinhuseynov2003@gmail.com

Development of Non-oil Industries in the Regions: Opportunities and Limitations

Abstract

The article analyzes the crises that the “Dutch syndrome” will create in the regions of Azerbaijan in the future and the directions of development of the non-oil industry, which are potentially relevant and may face restrictions in the future. The fundamental assessment of the impact of the diversification policy on the activities in the economic structure, regional industrial development, and the study of existing opportunities for the diversification of industrial zones are examined, namely the efficient use of natural resources, the expansion of logistics and transport infrastructure, the creation of industrial parks, the correct orientation of human capital, and the improvement of state support mechanisms. At the same time, the constraints that prevent or slow down the development of

the non-oil industry in the regions are identified — such elements as low or unsystematic development of infrastructure, regional differences in the investment environment, misdirection of innovation potential, lack of qualified personnel and misuse of existing resources, and limited technological innovation. The results of the study show that for the balanced development of the non-oil industry in the regions, a complex state policy, activation of the private sector, public–private partnership and the application of innovative approaches are of great importance. The importance of ways to adapt the experiences of other countries to the region and apply them more effectively by estimating their benefits and risks is noted. The article contains strategic priorities and recommendations for identifying the industrial potential of the regions, their proper distribution, and the implementation of future innovation plans on a phased and sustainable basis.

Keywords: *non-oil industry, regional development, economic diversification, industrial parks, human capital, innovation, investment climate, infrastructure, industrial potential, economic policy*

Giriş

Azərbaycan iqtisadiyyatının uzun illər neft sektorundan asılılığı ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında müəyyən risklər yaratmış və iqtisadiyyatın dayanıqlılığını zəiflədən əsas amillərdən biri kimi qiymətləndirilmişdir. Qlobal enerji bazarlarında qiymət dəyişkənliyi və dünya iqtisadiyyatında baş verən dinamik proseslər göstərmişdir ki, iqtisadiyyatın davamlı inkişafı üçün diversifikasiya vacibdir. Bu baxımdan qeyri-neft sektorunun, xüsusilə də regionlarda qeyri-neft sənayesinin inkişafı strateji əhəmiyyət daşıyır. Son illərdə aparılan islahatlar, regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramları, sənaye parkları və məhəllələrinin yaradılması, logistika və nəqliyyat infrastrukturunun gücləndirilməsi qeyri-neft sənayesinin genişlənməsi üçün yeni imkanlar formalaşdırmışdır (Krugman & Obstfeld, 2018).

Regionlarda sənaye potensialının artırılması yalnız iqtisadi artımın təmin olunması üçün deyil, həm də məşğulluğun yüksəldilməsi, əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması və ölkə üzrə inkişafın tarazlaşdırılması baxımından mühüm rol oynayır. Lakin mövcud imkanlarla yanaşı, bu sahədə müəyyən məhdudiyyətlər də qalmaqdadır. Regionlar üzrə investisiya axınında bərabərsizlik, texnoloji yeniliklərə çıxışın məhdudluğu, kadr çatışmazlığı, infrastruktur fərqləri və innovasiya mühitinin zəifliyi bu inkişafın qarşısında duran əsas problemlər kimi qiymətləndirilir. Buna görə də qeyri-neft sənayesinin regionlarda inkişafı istiqamətində kompleks yanaşma tələb olunur (*Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı, 2004–2023*).

Bu məqalənin məqsədi Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sənayesinin inkişafını müəyyən edən əsas faktorları araşdırmaq, mövcud imkanları və məhdudiyyətləri təhlil etmək, həmçinin gələcək inkişaf üçün prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Tədqiqatın nəticələri regional inkişaf strategiyalarının təkmilləşdirilməsi baxımından praktiki əhəmiyyət daşıyır və qeyri-neft sənayesinin səmərəli təşkilinə dəstək ola bilər (OECD, 2019).

Tədqiqat

Azərbaycanın iqtisadiyyatında aparılan struktur islahatları ölkənin neft gəlirlərindən asılılığını azaltmağı, region ölkələri ilə qeyri-neft əməkdaşlıqlarının inkişafını hədəfləyir. Bu kontekstdə regionlarda qeyri-neft sənayesinin inkişafı milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir və enerji bazarında olan qiymət dalğalanmalarına qarşı ən başda gələn qalxan rolunu oynayan faktorlardan birini təşkil edir (Porter, 1990). Regionlarda sənaye fəaliyyətinin genişləndirilməsi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini sürətləndirir və bu da öz növbəsində əksər lokal iqtisadi aktivliyin paytaxtdan regionlara bölüşdürülməsində mühüm rol oynayır, yeni iş yerlərinin yaradılmasına şərait yaradır və daxili bazarın inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu sahəyə yönəldilən dövlət investisiyaları və güzəşt mexanizmləri sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Azad iqtisadi zona, vergi güzəşti üstünlüyü və digər lokal təşviqat mexanizmləri ərazi üzrə ixtisaslaşmada güclü rol oynayır (Aslanlı, 2021).

Azərbaycan regionlarının əksəriyyətində kənd təsərrüfatı xammalı, mineral resurslar və sənaye üçün lazım olan digər təbii ehtiyatlar və resurslar zəngindir. Bu amillər qida sənayesi, tikinti

materialları sənayesi, emal sənayesi kimi istiqamətlərdə geniş imkanlar yaradır. Eyni zamanda ölkənin iki qitənin sərhəddindəki əsas logistika yolunun üzərində yerləşməsi, bundan əlavə olaraq şimalı–cənubi Avrasiya logistika xəttlərinin mühüm hissəsinin ölkəmizdən keçməsi kimi tranzit-logistika imkanları regionlarda sənaye müəssisələrinin ixrac bazarlarına çıxışını genişləndirməkdən əlavə ölkəmizi materikdə əsas keçid məntəqələrindən birinə çevirib. Son illərdə yaradılan sənaye parkları (*Sumqayıt Kimya SP, Mingəçevir SP* və s.) regionlarda sənaye mühitinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır (UNIDO, 2022). Bu zonalarda sahibkarlara vergi güzəştləri, infrastruktur təminatı, innovasiya dəstəqli startap layihələrinin mümkünlüyü və investisiya dəstəyi kimi həvəsləndirici və təşviqedici ünsürlər tətbiq olunur. Sənaye parklarının fəaliyyəti həm də kiçik və orta biznesin inkişafına güclü təkan verir, hansı ki, bu parkların istehsalatı mövcud bazarın xarici təchizat zəncirindən asılılığını azaldır və ixrac potensialını artırır (Məmmədov, 2022). *Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı, Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər* və digər rəsmi mənbələrdə olan yayımlar regionların sənaye potensialının artırılması üçün strateji baza yaradır. Bu proqramlar çərçivəsində infrastruktur layihələrinin təşkili və həyata keçirilməsi və investorlar üçün əlverişli mühitin formalaşdırılması qeyri-neft sənayesinin inkişafını dəstəkləyir. Bu innovativ təbiiqlərin reallaşması və davamlılığı üçün kadrların hazırlığı əhəmiyyət kəsb edən məqamlardan biridir. Son illərdə regionlarda peşə məktəblərinin bərpası, texniki kadr hazırlığı və təlim proqramlarının genişləndirilməsi sənaye müəssisələri üçün ixtisaslı işçi qüvvəsinin formalaşmasına şərait yaradır. Bu isə sənaye istehsalının keyfiyyət və rəqabət qabiliyyətini artıran mühüm amil olmaqla yanaşı, gələcəkdə ölkəmizi regional kadr yetişdirilməsi mərkəzlərindən birinə çevirmə potensialı yarada bilər (Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, t.i.).

Bəzi regionlarda yol, enerji, su, istilik təchizatı və kommunikasiya infrastrukturunda çatışmazlıqlar qalmaqdadır. Bu isə sənaye müəssisələrinin fəaliyyətini çətinləşdirir və investisiya cəlb ediciliyini aşağı salır. Bir çox regionlarda sənaye müəssisələri hələ də köhnə texnologiyalarla fəaliyyət göstərir. Hətta idarəetmədə belə köhnə üsullardan istifadə olunduğu üçün kadrların marağını çox da cəlb etmir. Yeni texnoloji avadanlıqların alınması və həmin avadanlıqların regionun, müəssisənin tələblərinə və fəaliyyətinə uyğunlaşdırılması, o cümlədən mütəmadi texniki dəstək üçün maliyyə imkanlarının məhdudluğu məhsuldarlığın aşağı səviyyədə qalmasına səbəb olur (İsmayılov, 2021). Paytaxt və iri sənaye şəhərləri daha çox investisiya cəlb etdiyi halda, əksər regionlar investisiya baxımından arxa planda qalır. Özəl sektorun bölgələrdə təşkilinə marağın az olması sənaye potensialının tam reallaşmasına mane olur və bu regionlara marağın azlığı, o cümlədən paytaxtda həddindən artıq sənayeləşmə və öz növbəsində paytaxtın ölkə iqtisadiyyatındakı payının qorxunc şəkildə çox olmasına səbəb olur. Bu, hətta ixtisaslı kadrların əksəriyyətinin paytaxtda məskunlaşaraq regionlarda çatışmazlıq yaranmasına səbəb gətirib çıxarır. Xüsusilə texniki ixtisaslar üzrə peşəkar kadrların bölgələrdə tapılması çətinlik yaradır. Bu da sənaye müəssisələrinin inkişaf tempini aşağı salan əsas faktorlardan biridir. KOB-ların kredit resurslarına çıxış imkanları məhduddur və bu, onların sənaye fəaliyyətini genişləndirməsinə mane olur. Kiçik və orta bizneslərin təşkilinə dövlət dəstəyinin effektiv tətbiqi üçün KOBİA yaradılmışdır. Bu agentlik əsasən fərdi sahibkarlara maliyyə krediti, təchizat dəstəyi, uzunmüddətli aktivlərin əldə olunması kimi yardımlara dəstək olur (Əliyev, 2021).

Dövlət Statistika Komitəsi və digər rəsmi mənbələrdən toplanmış məlumatların təhlili zamanı regionlarda qeyri-sənaye sahələrinin təşkilinin hazırkı vəziyyətinin o qədər də ürəkaçan olmadığı görünür. Buna həll yolu olaraq *Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər* inkişaf proqramında buna yer verilib. Problemləri anlamaq, istiqamət müəyyənləşdirmək üçün lazımi tədqiqat və analiz metodlarından istifadə olunmuşdur. Bunlara komparativ (müqayisəli) analiz, SWOT analiz, regional iqtisadi-məkan təhlili, qeyri-neft sahəsinə dair ədəbiyyatların təhlili kimi tədqiqat və analiz metodları daxildir. Regionlar üzrə sənaye inkişafının müqayisəsi, qeyri-neft sənayesinin güclü və zəif tərəflərinin, imkan və təhdidlərinin qiymətləndirilməsi (SWOT analizi), regionların coğrafi, iqtisadi və logistika imkanlarının araşdırılması və region ölkələri ilə sadələşdirilmiş gömrük qaydalarının gələcəkdə tətbiqinin yarada biləcəyi üstünlük və risklərin araşdırılması və tətbiqi, yerli və beynəlxalq tədqiqat proqramlarına istinadən yeniliklərin araşdırılması bu tədqiqatın əsas prosedur-mərhələlərindəndir (Həsənov, 2020; World Bank, 2020).

Nəticə

Aparılan tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanın regionlarında qeyri-neft sənayesinin inkişafı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin və uzunmüddətli dayanıqlı inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biridir. Neft gəlirlərinin dünya bazarlarında dəyişkənliyə məruz qalması milli iqtisadiyyatın risklərə açıq olduğunu göstərir və qeyri-neft sektorunun prioritetləşdirilməsini zəruri hesab olunmuşdur. İqtisadiyyatın diversifikasiya olunması büdcə gəlirlərinin əsas hissəsinin neft və neft məhsullarının hesabına formalaşan payının azaldılaraq yerinə digər sənayelərin payının artırılmasına şərait yaradır. Bu çərçivədə regionlarda sənaye istehsalının artırılması, yeni istehsal güclərinin yaradılması və innovasiyaya əsaslanan, yenilikçi iqtisadi modellərin test olunaraq optimal olanının tətbiqi ölkənin sosial-iqtisadi strukturunun modernləşməsi üçün mühüm baza formalaşdırır. Tədqiqatın nəticələrinə əsasən, regionlarda qeyri-neft sənayesinin inkişafı üçün geniş imkanlar olsa da, bu potensial hələ də tam şəkildə istifadədə deyil. Mövcud imkanlar – zəngin təbii ehtiyatlar, əlverişli coğrafi mövqe, tranzit-logistika üstünlükləri, sənaye parklarının fəaliyyəti, dövlət proqramlarının dəstəyi və insan kapitalının tədricən güclənməsi regionların sənaye inkişafı üçün mühüm əsasdır. Qeyri-neft sənayesinin inkişafı ilə yanaşı, bu sahəni davamlı şəkildə ayaqda tuta biləcək kadrlara sahib olmaq və onları başqa regionların əmək bazarında yox, elə məhz ölkəmizdəki əmək bazarında məmnun edəcək islahatların tətbiqi ölkə iqtisadiyyatını gücləndirəcək tamamlayıcı məqamlardan biridir. Bu imkanlar qeyri-neft sənayesinin genişlənməsi və rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün strateji üstünlüklər təmin edir.

Lakin aparılan təhlil bir sıra sistemli məhdudiyyətlərin də mövcud olduğunu üzə çıxarır. Regionlarda infrastrukturun qeyri-bərabər inkişafı, systemsiz yanaşma, modern texnologiyalara çıxış imkanlarının məhdudluğu, olsa belə mütəxəssis və kadr çatışmazlığı, innovasiya fəaliyyətinin zəifliyi, maliyyə resurslarına çıxışda çətinliklər, investisiya mühitində regional fərqlər və texniki ixtisaslı kadr və mütəxəssis çatışmazlığı sənaye inkişafının qarşısında duran əsas problemlərdir. Regionlarda iqtisadiyyatın əsasən kölgə iqtisadiyyatı əsasında irəliləməsi və statistik qeydiyyattan kənarda qalması həmin regionlardakı aktivlikdən xəbərdar olmadan inkişaf planının tətbiqinin istənilən nəticəni verməməsinə gətirib çıxara bilər. Bu məhdudiyyətlər nəticəsində regionların sənaye potensialı tam şəkildə iqtisadi dövriyyəyə daxil edilmir və onların ölkə iqtisadiyyatına töhfəsi əhəmiyyətli dərəcədə azalır.

Eyni zamanda, regional sənaye inkişafı yalnız iqtisadi deyil, həm də sosial aspektləri ilə mühüm əhəmiyyət daşıyır. Sənaye sahələrinin regionlarda inkişafı əhəlinin işlə təminatını yaxşılaşdırır, paytaxtdakı əhali yükünü azaldır, regionlar arasında sosial-iqtisadi fərqlərin azalmasına və iqtisadi əməkdaşlığın artmasına, yerli bazarın canlanmasına və əhəlinin rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. Buna görə də sənaye fəaliyyətinin balanslı inkişafı ölkənin iqtisadiyyatı ilə yanaşı, ümumi sosial-iqtisadi sabitliyinin qorunmasında mühüm rol oynayır və ölkəni dünya bazarında olacaq hər hansı bir dalğalanmada yarana biləcək risklərin təsirindən qoruyur.

Tədqiqatdan çıxarılan ümumi nəticələr göstərir ki, regionlarda qeyri-neft sənayesinin inkişafı üçün kompleks, uzunmüddətli, innovativ və sistemli yanaşmanın tətbiqi vacibdir. Dövlət sektorunun institusional islahatları, özəl sektorun aktivləşdirilməsi, texnoloji modernləşmə, kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması bu prosesin əsas istiqamətlərini təşkil edir. Yalnız bu halda regionların sənaye potensialından tam fayda alınabilir və qeyri-neft sektoru ölkə iqtisadiyyatının aparıcı qüvvəsinə çevrilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Aslanlı, A. (2021). *Azərbaycan iqtisadiyyatında diversifikasiya siyasəti*. Qlobal Araşdırmalar Mərkəzi.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. (t.i.). *Sənaye istehsalı üzrə illik göstəricilər*.
3. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi. (2004–2023). *Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı*.

4. Əliyev, İ. (2021). Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətləri. *İqtisadiyyat və Menecment Jurnalı*, №3.
5. Həsənov, Z. (2020). *Regional iqtisadiyyat: nəzəri əsaslar və inkişaf modelləri*. Elm və Təhsil.
6. İsmayilov, S. (2021). Azərbaycan regionlarında sənaye potensialının qiymətləndirilməsi. *Regional İnkişaf Jurnalı*, №2.
7. Krugman, P., & Obstfeld, M. (2018). *International Economics: Theory and Policy*. Pearson.
8. Məmmədov, A. (2022). Qeyri-neft sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması problemləri. *Azərbaycan İqtisadçıları Assosiasiyasının Xəbərləri*.
9. OECD. (2019). *Regional Industrial Development Strategies in Emerging Economies*.
10. Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Harvard Business Review Press.
11. UNIDO (United Nations Industrial Development Organization). (2022). *Industrial Development Report: Industrializing in the Digital Age*.
12. World Bank. (2020). *Azerbaijan Economic Diversification and Growth Report*.

Daxil oldu: 26.08.2025

Qəbul edildi: 14.10.2025